

Ішин А.В.

ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА В КРИМУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х РОКІВ

Ця стаття присвячена дослідженню організаційних основ і особливостей здійснення судочинства на території Кримського півострова в першій половині 1920-х років. У дослідницькій літературі цій проблемі приділялася вкрай недостатня увага. Разом з тим, варто зазначити, що органи судочинства зробили величезний вплив на процеси державного будівництва в Криму і зміцнення більшовицької моделі Радянської влади, що зумовлює гостру актуальність даного дослідницького напрямку.

За словами Голови Кримського Центрального Виконавчого Комітету В. Ібраїмова, «...самовідданість, витриманість, дисциплінованість, ленінське загартування працівників ДПУ і революційних трибуналів (виділене нами. – А.І.) зломали завзятість ворогів, і внутрішній порядок і спокій були відновлені» [3. – 1926, 19 грудня]. Тим самим підкреслювалася величезна роль судових органів у боротьбі з антибільшовицькими організаціями.

Згідно із «Звітом про діяльність Народного комісаріату юстиції Кримської АРСР і підвідомчих йому органів за період з листопада 1920 по листопад 1925 року», матеріали якого обнародуються нами вперше, у діяльності кримських судових органів «відбудовного періоду» варто виділяти чотири етапи. Перший – «організаційний» – тривав з листопада 1920 по листопад 1921 року; другий – «період судового дуалізму» – з листопада 1921 року по січень 1923; третій – «період здійснення судової реформи» – продовжувався із січня 1923 по лютий 1924 року; четвертий – «період планової автономної роботи» – охоплював останній часовий відрізок розглянутого нами періоду [9, ар. 1].

З моменту заняття Кримського півострова Червоною Армією при її частинах почали діяти революційні трибунали. Відповідно до «Основного положення про революційні трибунали», вони засновувалися «з метою об'єднання діяльності органів по боротьбі зі злочинними діяннями, спрямованими проти робітничо-селянської влади і встановлених революцією порядків» [3. – 1921, 25 листопада]. 29 березня 1921 року вийшов наказ Кримського революційного комітету про організацію Кримського обласного революційного трибуналу [14, с. 49]. До його складу увійшли Порецький (голова), Африканець і Бірзгал [3. – 1921, 10 квітня]. 1 серпня 1921 року названі ревтрибунали були замінені Єдиним революційним трибуналом Криму (СРТК) у складі чотирьох судових відділень: військового, основного, податкового і виїзного [9, ар. 40]. Веденню СРТК підлягали справи «про контрреволюційні діяння, про велику спекуляцію, про великі посадові злочини і хабарництво, про явне дискредитування влади радянськими працівниками, справи про злісних дезертирів і приховувачів дезертирів і ін.» [3. – 1921, 25 листопада]. Трибунал також мав право приймати до свого виробництва й інші справи, якщо углядеть у них ознаки небезпеки для держави чи існуючих у ній поряд-

ків. Касаційною інстанцією для СРТК був Верховний трибунал Російської Федерації [3. – 1921, 25 листопада]. 24 лютого 1922 року замість СРТК був утворений Верховний трибунал при Кримському Центральному Виконавчому Комітеті з касаційними і наглядовими функціями і при ньому - два відділення: у Сімферополі і Севастополі. Сімферопольському окружному революційному трибуналу були підпорядковані Сімферопольський, Феодосійський, Керченський і Джанкойський округи, а Севастопольському ревтрибуналу – Севастопольський, Ялтинський, Євпаторійський і Бахчисарайський округи. Примітно, що Верховний трибунал при Кримському Центральному Виконавчому Комітеті в касаційному порядку скасував 22 вироки, змінив – 19, а в порядку нагляду було скасовано 11 вироків, а змінений усього 1 вирок. Ці цифри свідчать про те, що грубих порушень законодавства, що діяло, у роботі окружних революційних трибуналів було порівняно мало [9, ар. 40-41 об.]. У звіті Народного комісаріату юстиції Кримської АРСР відзначалося, що «умови роботи цих трибуналів були дуже жалюгідні через майже повну відсутність засобів і малої досвідченості особового складу. Це становище доповнювалося голодом і різким збільшенням через це рівня злочинності. Проте, робота їх проходила дуже інтенсивно» [9, ар. 40]. При цьому потрібно додати, що «аж до вересня 1921 року в Криму зовсім не було законодавчого матеріалу» [9, ар. 1].

Існування революційних трибуналів у Криму супроводжував інститут правозаступників – радянських службовців, що знаходилися на державному постачанні. Колегія правозаступників була утворена на півострові на початку 1921 року. Вона керувалася положенням про Народний суд 1920 року і постановами місцевої влади (наказ Кримського ревкому № 350, постанова РНК Криму від 21 грудня 1921 року, 7 лютого і 6 квітня 1922 року). Ці акти передбачали безкоштовну юридичну допомогу для «усіх трудящих» по кримінальних справах і «не зв'язаних з майновим інтересом» цивільних справах. «Нетрудовий елемент» міг розраховувати на юридичну допомогу тільки по цивільних справах, причому з виплатою винагороди [9, ар. 47 об. - 48].

Паралельно з революційними трибуналами в Криму існувала система загальних судів, очолювана Радянським народним судом (звідси поняття – «судовий дуалізм»). Радянський народний суд був касаційною інстанцією по цивільних і дрібних кримінальних справах, що розбиралися судами загального призначення. Поряд з цим, вкажемо також на наявність особливих шляхово-транспортних трибуналів по боротьбі з розкраданнями вантажів, що набули на початку 1920-х років масового характеру. Достатність судових органів спричиняла недостатню ясність у розмежуванні підсудності і компетенції названих структур, а також Кримської надзвичайної комісії (примітно при

цьому, що її представники входили до складу революційних трибуналів) [9, ар. 1, 40-40 об.].

Відповідно до постанови Президії Кримського Центрального Виконавчого Комітету від 23 січня 1923 року був заснований Усекримський суд, що 29 серпня того ж року був перейменований у Головний суд Криму. У його ведення перейшли функції, що здійснювалися раніше революційними трибуналами і Радянським народним судом. Головний суд був судовою інстанцією для кримінальних справ, по яких покарання складало не менш одного року позбавлення волі, а по цивільних справах - для тих позовів, ціна яких перевищувала 1000 карбованців. Менш значні справи розглядалися народними судами, що були в підпорядкуванні Головного суду. Усекримський суд-Головний суд був розділений на два відділи – карний і цивільний з відділеннями касаційним і судовим у кожному з них. До складу Головного суду входив голова, два заступники голови (завідувачі карного і цивільного відділів), 12 членів – по шість у кожному відділі (колегія відділу). Колегія відділу утворювала по черзі колегії судового і касаційного відділення у складі трьох осіб. Розв'язання загальних питань діяльності як судової, так і касаційної колегій відбувалось на пленумі Головного суду, куди входили голова, його заступники, усі члени колегій і старший секретар. Пленум Головного суду видавав роз'яснення, обов'язкові для народних судів, циркуляри та інші акти, розглядав протести Прокуратури і давав щодо них свої висновки. При Головному суді Криму діяла також дисциплінарна колегія, що розбирала справи про порушення і провини працівників судових органів [9, ар. 40, 42-43].

Серйозним кроком у галузі судової реформи в Криму стало створення колегії захисників, що замінила колегію правозаступників. Захисники визначалися як «обличчя вільної професії», вони не могли одночасно працювати в державних організаціях. Початок процесу створення колегії захисників поклала постанова РНК Криму від 15 квітня 1922 року, відповідно до якої було утворено бюро колегії в складі п'яти осіб, що приступило до укомплектування колегії і розв'язання питань внутрішнього розпорядку. Бюро проіснувало до першого Всекримського з'їзду захисників (6 квітня 1923 року), що обрали постійну президію в кількості 11 осіб. Було здійснено «очищення й омолодження» складу адвокатури, небажані владі захисники були «вилучені». З виданням положення про адвокатуру від 25 серпня 1923 року інститут захисників у Криму остаточно сформувався. Органами колегії захисників були: загальні збори (з'їзди) захисників, обрана ними президія колегії й уповноважені президії на місцях. До функцій президії входили спостереження і контроль за діяльністю захисників, накладення на них дисциплінарних стягнень, розпорядження грошовими сумами, що надходили у фонд колегії, призначення безкоштовного захисту і захисту по таксі, а також організація консультативних бюро для надання «безкоштовної юридичної допомоги працюючим». Існувала президія на

відсоткові відрахування, які вносилися захисниками зі свого гонорару. Згідно зі статистичними даними, особовий склад Кримської колегії захисників наприкінці 1925 року складала 135 безпартійних членів і 69 членів РКП (б). Із складу захисників-партійців президія обирала своїх уповноважених по районах і здійснювала «ідейно-політичне керівництво» роботою колегії. Важливо також зазначити, що колегія захисників знаходилася під контролем Головного суду Криму. Усе це дозволяло державній машині значно звужувати волю дій кримських адвокатів [9, ар. 47 об.-49 об.].

Характеризуючи діяльність Головного суду Криму, слід зазначити, що з усіх карних злочинів, розглянутих у судових засіданнях у 1923 році, контрреволюція займала 3,5 %, у 1924 році – 6 %, у першій половині 1925 року – 3 %. Привертає увагу загальна тенденція до пом'якшення покарань. Так, у 1923 році розстріл становив 2 % від загальної кількості покарань, у 1924 році – 3 %, у першій половині 1925 року – 1 %. До кінця 1925 року фактичне позбавлення волі складало лише 49 % від загальної кількості покарань, винесених судовою колегією Головного суду [9, ар. 43 об.-44].

Характеристика діяльності судових органів Криму була б неповною, якщо не згадати про т.зв. «позасудову юстицію», що входила у компетенцію органів Всеросійської надзвичайної комісії (ВНК).

Для судочинства «надзвичайок» було характерним застосування класового підходу до обвинувачуваних, переслідування за роботу в цивільних і військових відомствах «білих» урядів. Мало місце покарання навіть родичів людей, які раніше боролися з більшовиками. Так, Л.Г. Ларіонова колегія Сімферопольської міської надзвичайної комісії вирішила «як політично неблагонадійного і брата контррозвідника замкнути в концтабір на 5 років» [2, ар. 18]. Характеризуючи особливості юстиції органів ВНК, Л.М. Абраменко зазначає: «У розгляді справ, як правило, не брали участі ні адвокат, ні прокурор, а часто - й свідки. Підсудного, якщо можна його так назвати, не вислуховували, його часто навіть не було на засіданні цих «органів», не кажучи вже про те, що йому не давали можливості сказати щось на свій захист в останньому слові...» [1, с. 7].

Спочатку в Криму судові функції здійснювалися колегією (трійкою НК) у складі голови, секретаря і начальника секретно-оперативного відділу. Потім у колегію вводилися представники Обкому РКП (б), Ревкому і юридичного відділу виконкому [8, с. 47-48]. На основі документальних даних ми можемо прийти до висновку, що процес розширення колегії НК за рахунок представників «військово-революційної» влади півострова йшов вже наприкінці січня 1921 року [12, ар. 28].

28 грудня 1921 року IX Усеросійський з'їзд Рад виніс резолюцію про звуження кола діяльності ВНК. У ній, зокрема, зазначалося: «З'їзд вважає, що нині зміцнення Радянської влади зовні й усередині дозволяє взяти коло діяльності Всеросійської надзвичайної комісії і її органів, поклавши боротьбу з порушенням законів радянських респуб-

лік на судові органи» [5, с. 470]. 6 лютого 1922 року з'явився «Декрет ВЦВК про скасування ВНК і про правила виробництва обшуків, виїмок і арештів». Даним декретом пропонувалося скасування ВНК і її місцевих органів і утворення при Народному комісаріаті внутрішніх справ Російської Федерації Державного політичного управління (ДПУ) [5, с. 471].

В організації органів ДПУ проявилася загальна тенденція до зміцнення законності. Усі загальнокарні справи повинні були передаватися в ревтрибунали і народні суди по приналежності. Діяльність ДПУ зосереджувалася на розкритті політичних і антидержавних злочинів. Позасудові репресії скасовувалися. Були встановлені процесуальні терміни проведення дізнання і слідства органами ДПУ, умови проведення арештів і обшуків. За ДПУ зберігалося право мати особливі частини військ [7, с. 345]. 2 листопада 1923 року Президія ЦВК СРСР утворила при РНК СРСР Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ). 15 листопада 1923 року ЦВК СРСР затвердив Положення про ОДПУ. На його підставі ДПУ республік виводилися з підпорядкування республіканських НКВС і перепідпорядковувалися безпосередньо ОДПУ при РНК СРСР. З 1924 року, відповідно до Конституції СРСР, ОДПУ мало статус союзно-республіканського наркомату [13, с. 26].

На початку 1922 року Кримська надзвичайна комісія була реорганізована в Кримське політичне управління (КПУ) при ЦВК Кримської АРСР.

Стосовно дотримання законодавства в діяльності КПУ зберігалися ті ж тенденції, що й у діяльності НК, тобто віддавалася перевага директивним розпорядженням керівництва цих органів, а не законам. Це добре видно на прикладі «справи» С.Н. Булгакова, коли видатний філософ був висланий «без права повернення» з території Російської Федерації «на підставі» телеграми ДПУ без яких-небудь законних підстав [16, с. 25]. Цілком закономірною тому представляється нам і та обставина, що, судячи з архівних джерел, органи КПУ знову отримали право в позасудовому порядку виносити смертні вироки, для чого при ДПУ Криму була сформована трійка [15, ар. 27]. Розгляду в позасудовому порядку підлягали справи про контрреволюційні організації, про фальшивомонетників і співробітників ДПУ [11, ар. 64, 128]. Як і раніше органи НК, Кримське політичне управління мало спеціальні місця ув'язнення [6, ар. 16]. Крім цього, при ДПУ Криму діяла Особлива рада з адміністративних висилань. Її діяльність характеризує «Доповідь про діяльність прокуратури, що спостерігає за органами ДПУ і М\У (місцями ув'язнення – А.І.) за час з 1-го липня по 1-е жовтня 1924 року». За цей період Особливою нарадою були винесені постанови про висилання в адміністративному порядку 596 чоловік. З них: у північні губернії на 1 рік було заслано 2 чоловіки, на 2 роки – 70 чоловік, на 3 – 265 і без вказівки терміну – 12 чоловік. У концтабір на 1 рік було заслано 2 чоловіки, на 2 роки – 26 чоловік, на 3 роки – 133 і без вказівки терміну – 33 чоловіки. У Соловки на 3 ро-

ки відправили 16 чоловік, за кордон безстроково вислано 19. Висилання «з меж Криму, із заборонною проживати в 6 пунктах» підлягли 18 чоловік. При цьому Прокуратурою Криму відзначено, що під час вислань спостерігалися порушення декрету РНК від 17 жовтня 1921 року «Про конфіскації і реквізиції» [10, ар. 13-13 об.]. У згаданій доповіді відзначалося також «слабке знання уповноваженими ДПУ Кримінально-процесуального кодексу і недостатня продуманість і уважність при кваліфікації злочинів» [10, ар. 13].

В організації судочинства важливу роль зіграли органи, у компетенцію яких входило адміністративно-технічне забезпечення кримської юстиції. 27 листопада 1920 року Кримським революційним комітетом був утворений юридичний відділ. При юридичному відділі існували такі підвідділи: судовий, юрисконсультський, фінансово-господарський, нотаріальний, тюремно-каральний [4, с. 324]. Юридичний відділ одержав також найменування Центрального відділу юстиції [9, ар. 1]. Крим був розділений на сім судових округів, з утворенням у кожному з них повітових бюро юстиції, в адміністративному підпорядкуванні яких знаходилися: дільничні Народні суди, Народні слідчі, пункти безкоштовної юридичної допомоги і місця ув'язнення. У листопаді 1921 року у зв'язку з обранням замість Кримського революційного комітету, що склав повноваження, Ради Народних Комісарів Криму замість Центрального відділу юстиції почав функціонувати Народний комісаріат юстиції Криму. Його структура містила в собі сім відділів: організаційно-інструкторський; законодавчих припущень і кодифікації; керування справами; вищого судового контролю; виправно-трудова; прокуратури; державний нотаріат (останні два відділи були утворені тільки наприкінці 1922 року). До цього часу функції прокуратури, а саме: спостереження за законністю дій судових і адміністративних органів і опротестування їх, а так само перегляду в порядку нагляду судових вироків і рішень – належали відділу вищого судового контролю, що мав право оголошувати вироки і рішення народних судів, «не маючими законної сили» [9, ар. 2].

У Криму Прокуратура була впроваджена «Положенням про прокурорський нагляд» від 25 серпня 1922 року [9, ар. 21 об.]. У звіті Наркомату юстиції Кримської АРСР відзначається, що «інститут прокуратури створив зв'язок між загальною юстицією і юстицією трибунальською» [9, ар. 2]. Структура цього інституту була така. В Євпаторійському, Керченському, Феодосійському, Джанкойському, Сімферопольському, Севастопольському і Ялтинському округах запроваджувалися посади окружних прокурорів, при Сімферопольському і Севастопольському відділеннях Революційного трибуналу – посади прокурорів при цих відділеннях. Окружні прокурори і прокурори революційних трибуналів були підлеглі народному комісару юстиції (він же прокурор Кримської АРСР) і його помічникам – старшому, що був також заступником народного комісара юстиції, і молодшому –

прокурору по спостереженню за органами ДПУ і місцями ув'язнення. У 1923 році посади прокурорів революційних трибуналів і прокурора Сімферопольського округу були скасовані, а замість них створена посада прокурора Головного суду, що був також молодшим помічником прокурора Республіки. Тут слід зазначити, що лише наприкінці 1923 року вдалося замінити посади Керченського і Джанкойського прокурорів, а Ялтинського – на початку 1925 року. До цього «фактично ці округи залишалися поза полем зору прокуратури, тому що відсутність засобів не дозволяла сусіднім прокурорам відвідувати ці округи частіше одного-двох разів на рік» [9, ар. 2, 22]. На початку 1925 року відбулося реформування структури Кримської прокуратури. Прокуратура Головного суду була скасована, і замість неї були створені посади так званих «камерних прокурорів» – при кримінально-судовій і кримінально-касаційній колегіях Головного суду, при цивільному відділі Головного суду і по загальному нагляду – за адміністративно-господарською діяльністю державних і громадських органів. Окружні прокурори одержали найменування районних. Була створена посада районного прокурора Бахчисарайського району, на яку призначався «татарський працівник» [9, ар. 22]. На думку Наркомату юстиції, на кінець 1925 року «організаційну структуру апарату ще не можна вважати цілком сталою» [9, ар. 21 об.].

До кінця 1925 року штат Прокуратури Криму складався з 45 чоловік, з них: 34 чоловіки на місцях і 11 – у центральному апараті. Прокурорів усього було 13, секретарів – 10, слідчих по найважливіших справах – 1, технічних працівників – 21 [9, ар. 21 об.].

У функції Прокуратури входило здійснення нагляду від імені держави за законністю дій всіх органів влади, господарських утворень, суспільних і приватних організацій і приватних осіб шляхом порушення карного переслідування винних і опротестування постанов, що порушують закон; безпосередній нагляд за діяльністю Державного політичного управління й інших слідчих органів; підтримка обвинувачення на суді; нагляд за правильністю утримання ув'язнених [9, ар. 21-21 об.].

До методів нагляду за слідчими органами входили особистий нагляд і нагляд прокурора за слідчою роботою; інструктування щодо застосування законодавства і питань поточної практики; організація нарад працівників дізнання і слідства, опрацювання на них відомчих питань і планів робіт; контроль над виконанням слідчої роботи шляхом перегляду і напрямку обвинувальних вироків, що склалися слідчими [9, ар. 24].

До методів судової роботи Прокуратури відносилися винесення протестів на рішення і вирокі судових органів; підтримка обвинувачення в суді чи особисто, чи через інших представників – наприклад, народних слідчих; організація і нагляд за діяльністю громадських обвинувачів; нагляд за своєчасним і точним виконанням вироків і рішень судових органів; контроль за правильністю судової діяльності – шляхом участі в розпорядницьких за-

сіданнях суду і перегляду копій вироків, рішень і касаційних визначень [9, ар. 24 об.].

Загальна завантаженість органів Прокуратури Кримської АРСР була досить велика: у середньому на всю Прокуратуру приходилося на місяць 630 справ [9, ар. 24 об.].

Характеризуючи особовий склад кримських органів юстиції і прокуратури, слід зазначити, що Народний комісаріат юстиції Кримської АРСР проводив «неухильну лінію до цілковитої пролетаризації» апарату, що до кінця 1925 року значною мірою було реалізовано. Постійно підвищувався відсоток працівників – членів РКП (б) [9, ар. 5 об.-6].

Слід вказати на наявність серйозних матеріальних і продовольчих труднощів, що мали співробітники органів юстиції і прокуратури, особливо до 1924 року [9, ар. 4 об.-5]. Навіть у 1925 році, відповідно до доповіді тодішнього наркома юстиції Ногаєва, на Всекримській нараді працівників юстиції 5-го травня 1925 року, НКЮ постійно мав нестачу засобів [3. – 1925, 7 травня].

Джерела та література

1. Абраменко Л.М. Київ: жертви репресій. - Т. I. - К.: Логос, 1997. - 496 с.
2. Выписки из протоколов заседаний коллегий по рассмотрению дел на лиц, служивших в Белой армии, обвиняемых в спекуляции и других преступлениях. // Государственный архив Автономной Республики Крым (далі – ДААРК). - Ф. Р-1881. - Оп. 1. - Спр. 1.
3. Газета «Красный Крым» (орган Кримського революційного комітету, Кримського обкому РКП (б) і Кримського Центрального Виконавчого Комітету) у 1921-1927 рр.
4. Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. - Симферополь: Таврия, 1997. - 352 с.
5. Из истории Всероссийской Чрезвычайной комиссии. 1917–1921 гг.: Сборник документов / Под ред. Г.А. Белова, А.Н. Куренкова, А.И. Логиновой и др. - М.: Из-во политической литературы, 1958. - 512 с.
6. Информационные сводки и отчеты о деятельности управления и отделов Народного комиссариата внутренних дел и мест заключения // ДААРК. - Ф. Р-702. - Оп. 1. - Спр. 8.
7. Исаев И.А. История государства и права России: Полный курс лекций. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрист, 1994. - 448 с.
8. Ишин А.В. В Крыму после Врангеля (по архивным материалам Крымской ЧК за 1921 год) // Революция и Гражданская война 1917-1920 годов: новое осмысление: Материалы. - Симферополь: Крымский архив, 1995. - С. 45-48.
9. Отчет о деятельности Наркомюста и подведомственных ему органов за период с ноября 1920 по ноябрь 1925 года. // ДААРК. - Ф. Р-1108. - Оп. 1. - Спр. 10.
10. Отчеты помощника прокурора Крымской ССР по наблюдению за органами Государственного

- политического управления // ДААРК. - Ф. Р-702. - Оп. 1. - Спр. 16.
11. Переписка с ГПУ, прокуратурой, народными судами, партийными организациями по судебным делам: список судебных дел, находящихся на рассмотрении в Главном суде Крыма. Выписки из протоколов распорядительных заседаний Главного суда. // ДААРК. - Ф. Р-1108. - Оп. 1. - Спр. 9.
  12. Переписка с Крымчека о составе коллегии Крымчека, об аресте разных лиц, о проведении первомайской амнистии, по административно-хозяйственным вопросам. // ДААРК. - Ф. Р-1188. - Оп. 3. - Спр. 217.
  13. Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934-1941: Справочник. - М.: Звенья, 1999. - 504 с.
  14. Ревкомы Крыма: Сборник документов и материалов / Отв. ред. Л.Д. Солодовник. - Симферополь: Крым, 1968. - 244 с.
  15. Сводки об экономическом и политическом состоянии Крыма. Материалы следственных и судебных дел, перестройка работы адвокатуры. Список членов коллегии защитников // ДААРК. - Ф. Р-1108. - Оп. 1. - Спр. 8.
  16. Филимонов С.Б. Тайны судебно-следственных дел. - Симферополь: Таврия-Плюс, 2000. - 128